

ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ОЗБРОЄННЯ

ЕСКАДРЕНИЙ МІНОНОСЕЦЬ «ЗАВИДНИЙ»

Мирослав МАМЧАК,

заслужений журналіст України, член організаційної групи ВМС, капітан I рангу у відставці (Севастополь)

У 2012 році Військово-Морські Сили Збройних Сил України відзначають свій 20-річний ювілей. Однак залишається мало-відомим історичне минуле українського флоту. Зокрема, надто замовчуваною є одна з найгероїчніших і заодно трагічних сторінок українського флоту – період українського національного відродження 1917–1921 років. Проте ці роки таять в собі славні традиції боротьби флоту за незалежність українсько-

го народу. Внаслідок демократизації тодішнього флотського життя, поглиблення національного пробудження моряків-чорноморців серед екіпажів кораблів флоту, на 80 % укомплектованих українцями, виникло стремління українізації Чорноморського флоту в портах України і в Криму. Одним з найактивніших в цьому русі був екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» Мінної бригади імператорського Чорноморського флоту.

Делегація екіпажу «Завидного» приймала участь у роботі I Всеукраїнського Військового з'їзду, який проходив 18 травня 1917 року у Києві та у роботі II Всеукраїнського Військового з'їзду 18–23 червня того ж року. Після I з'їзду на кораблі була створена корабельна Українська рада.

З розвалом Російської імперії та початком національно-визвольного руху в Україні команда міноносця, як і в часи війни, виходить в авангард національно-патріотичного руху на Чорноморському флоті. «Завидний» одним з перших на флоті організує судовий Український комітет, засновує просвітницький гурток та активно виступає за українізацію флоту. Головними активістами і провідниками українського національного руху на кораблі стали мічман Пилипенко, прапорщик флотської служби Кіслін, матроси і кондуктори Кубко, Семенко, Скакун, Дегтярьов.

Виконуючи ухвали військових з'їздів стосовно негайної «націоналізації армії на національно-територіальному принципі» та вітаючи українців Балтійського флоту, екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» за майже одноголосним рішенням команди вперше в історії України у липні 1917 року підняв український прапор на щоглі свого корабля, вийшов під ним в море і тоді ж заявив про свою готовність служити українському народу. Та на патріотичний поступок екіпажу не було отримано відповідної реакції з Центральної Ради, на корабель не поступило і ухвали чи подальших розпоряджень Українського Генерального Військового Комітету. У той же час на підняття жовто-блакитного прапора на «Завидному» виніс протест Центрофлот, своєрідний загальнофлотський парламент, який у той час підміняв собою вище командування Чорно-

Ескадрений міноносець «Завидний»

морським флотом, поступок екіпажу не підтримував і командир корабля. Не отримавши розпоряджень з Києва, екіпаж вимушений був підкоритися волі Центрофлоту і спустити з гафеля український національний прапор.

Врешті, спуск національного прапора не змінив прагнення екіпажу корабля й надалі служити своєму народу. Тож 12 жовтня 1917 року, відзначаючи у Севастополі проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки, «Завидний» разом зі всіма кораблями Чорноморського флоту підняв український національний прапор і єдиний з усіх кораблів Чорноморського флоту відмовився його спускати.

Підйом Українського прапора відбувся в урочистій обстановці і викликав незвичайне духовне піднесення екіпажу «Завидного». Стеньговий сигнал: «Хай живе вільна Україна» моряки піднімали і читали зі сльозами на очах. Надзвичайна згуртованість екіпажу, високий бойовий дух моряків, який піднявся до рівня бойових дій в роки війни, викликали занепокоєння у тих, хто під «демократичними перетвореннями» вбачав можливість продовження існування російської імперії в нових шатах. Центрофлот з Петрограда, а згодом і військовий міністр Тимчасового уряду Росії поставили категоричну вимогу кораблю спустити україн-

ський прапор, розцінюючи поступок екіпажу «як недопустимий сепаратизм», скерований Центральною Радою. Та, не зважаючи на Петроградські погрози екіпажу корабля і Центральній Раді, воля українців «Завидного» залишилась незворушною: на його флагштоці гордо розвівався український національний прапор.

Поступок «Завидного» і конфлікт з цього приводу з Петроградом змусив і Центральну Раду прискорити розгляд питань, пов'язаних з флотом, і направити до командувача Чорноморського флоту свого комісара. І коли комісар Центральної Ради капітан 2 рангу Євграф Акімов прибув повноправним представником Української Народної Республіки до Севастополя, «Завидний», не зважаючи на протести Центрфлоту та погрози слідством з Петрограду, підпорядкувався йому. Крім того, заявив, що розпорядження командування флотом без узгодження з комісаром УНР виконуватися на кораблі не будуть.

Той день, 12 жовтня 1917 року, і слід вважати початком практичного створення флоту УНР, а комісара Центральної Ради капітана 2 рангу Євграфа Акімова – першим тимчасовим командувачем Державного військового флоту УНР.

Поступаючись вимогам Українського Чорноморського військового комітету, Центрфлот дозволив «святкувати Україну» 12 жовтня 1917 року і на Чорноморському флоті. У цей день на кораблях і у портах організовувалося підняття на стеньгах українських національних прапорів та сигналів «Хай живе вільна Україна». Однак екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» зранку, о 8 годині, під музику оркестру піднявши замість кормового Андріївського український національний прапор, ввечері відмовився його спускати, заявивши, що триматиме його і прапоровий сигнал «Хай живе вільна Україна» до установчих зборів. Вісімнадцять членів екіпажу, які не погодились служити під українським прапором на тепер вже українізованому есмінці, ввечері з'їхали з корабля на берег.

Після ритуалу підняття українського прапора екіпаж прийняв відповідну заяву до особового складу флоту, якою продемонстрував надзвичайно високу національну свідомість і морально-психологічну стійкість. Ця заява стала своєрідним маніфестом всім морякам-українцям на віки: *«Ми, українці ескадреного міноносця «Завидний», – говорилося в ній, – підняли свій національний український прапор на гафелі для того, щоби показати, що, незважаючи на віковий гніт, все-таки живі сини нашої славної матері-України, відповідно, жива й та сила, яка повинна відновити права нашої славної дорожчої матері-України...»*

...Так ми, українці, дали слово твердо стояти на тому революційному шляху, на який ми ступили о 8 годині 12 жовтня 1917 р., на знак чого ми, українці, не спустимо піднятий нами наш національний Український прапор до тих пір, поки живе і існує міноносець «Завидний».

Так ескадрений міноносець «Завидний» став першим кораблем українського державного флоту УНР, і з нього розпочався процес відродження національного військового флоту України. «Завидний» першим на Чорноморському флоті виразно проявив своє українство не лише в намірах, а й у практичних діях по відродженню на Чорному морі українських морських традицій і Українського військового флоту. На вимогу команди корабля командиром «Завидного» було призначена мічмана Пилипенка, який твердо стояв на позиціях українізації флоту і будівництва Державного флоту УНР.

Прецедент з міноносцем спершу викликав шок у всіх демократично-великодержавних та більшовицьких сил, а згодом – надзвичайно велике занепокоєння Центрфлоту як у Севастополі, так і в Петрограді, та збудив чергове напруження у відносинах між Центральною Радою і Тимчасовим урядом Росії. 22 жовтня Морський міністр Росії адмірал Вердеревський на ім'я «Київської Української Ради» та Центрфлоту ЧФ категорично роз'яснює, що *«подвѣм на*

судах Черноморского флота иного флага, кроме русского военного, есть недопустимый сепаратизм, так как Черноморский флот есть флот Российской республики...». Слідом йшли вимоги до міноносця від голови петроградського Центрофлоту Абрамова негайно спустити український прапор, а їхній поступок характеризувався як «преступление перед революцией».

Центральна Рада, Український генеральний військовий комітет підтримали дії екіпажу есмінця і у відповідь Тимчасовому уряду Росії та Петроградському Центрофлоту твердо заявили, що *«раз прапор на кораблі піднятий, то спущеним бути не може»*. «Завидний» при підтримці Українського Чорноморського військового комітету гордо тримав український прапор на гафелі, закликаючи українців з інших кораблів слідувати його прикладу. Позиція екіпажу корабля застала командувача Чорноморського флоту контр-адмірала О. Немітца у кінці жовтня 1917 року підпорядкувати «Завидний» першим серед кораблів Чорноморського флоту морському відомству Центральної Ради, і таким чином він став першим кораблем українського державного флоту.

Приклад «Завидного» став ширитися флотом, і у листопаді-грудні 1917 року його повторили екіпажі крейсера «Пам'ять Меркурія» і лінійного корабля дредноута «Воля», а слідом за ними – есмінці «Зорькій» і «Звонкій» та ряд інших суден флоту. Підняття українських прапорів на найпотужніших і найновіших кораблях, поширення ідеї українізації флоту означало фактичне створення флоту України на Чорному морі та визначало, що питання українізації Чорноморського флоту відбудеться силами самого особового складу вже незабаром.

Ситуація на флоті надзвичайно стривожила і більшовицьких лідерів, які захопили владу у Росії. На відміну від Києва, у Петрограді – як білому демократичному, так і червоному більшовицькому – добре розуміли значення флоту для їхньої по-

дальшої експансії в Крим і південь України. Тому після більшовицького перевороту в Петрограді до Севастополя була направлена вказівка будь-яким чином спустити з кораблів флоту український прапор і захопити українізовані кораблі.

Центрофлот разом з більшовицькою організацією та прибулими до Севастополя балтійськими матросами і червоногвардійцями оголосили відродження в Чорному морі національного флоту України «контр-революцією», проголосили йому «жестокую войну» і з допомогою провокацій, терору і агітації їм на кінець 1917 року таки вдалося збільшовизувати більшість міноносців мінної бригади, яка й стала оплотом більшовизму на флоті. Однак команда міноносця «Завидний» оставалася непорушною, а дії моряків есмінця у тодішній ситуації були рівнозначні подвигу.

24 грудня 1917 року озброєному загоні більшовиків з мінної бригади вдалося захопити українізований дредноут «Воля», який напередодні прибув з-під Трабзона і стояв без запасів палива, води і продовольства. Тепер і в Києві почали дещо розуміти. Через загрозу захоплення більшовиками есмінець «Завидний» разом з крейсером «Пам'ять Меркурія» отримав наказ українського морського міністерства здійснити перехід з Севастополя до Одеси. Але Одесу вже штурмували більшовицькі війська під командуванням Муравйова, що вдерлися з території Росії. Прибувши на Одеський рейд, з частини екіпажу «Завидного» був сформований морський загін, який взяв участь в обороні міста від більшовицької навали.

У розпалі боїв за Одесу за розпорядженням того ж «Главоверха» Муравйова з Севастополя для блокади міста з моря 17 січня 1918 року під командуванням керівників Центрофлоту була направлена ескадра Чорноморського флоту у складі лінкорів «Ростислав», «Три святителі», «Синоп» і крейсера «Алмаз». «Завидний» з невеликою частиною екіпажу на борту стояв

на одеському рейді. Оточений з усіх сторін громадами броненосців, під направленими на нього дулами 305-мм гармат головного калібру кораблів ескадри йому був поставлений ультиматум здатися і підняти червоний прапор. Есмінець у відповідь відмовився спускати український прапор і оголосив нейтралітет. Тоді десантом з ескадри невеликий есмінець «Завидний», на борту якого знаходилася лише мала частина екіпажу, був захоплений силою. Український прапор був зірваний з гафеля і викинутий за борт, замість нього на щоглу був піднятий червоний прапор більшовиків.

Доля захоплених в Одесі матросів «Завидного», як і його командира, залишилась невідомою, але, зважаючи, як більшовики ненависно зривали з гафеля корабля і шматували український прапор, як озвіріло розправлялися з захопленими оборонцями Одеси, вона для них, напевно, стала не завидною. Однак, щоб залишити корабель на ходу, мусіли головних спеціалістів залишити в живих. 17 березня 1918 року, втікаючи з Одеси, більшовики вивели з собою до Севастополя і міноносець «Завидний», але вже під червоним прапором. Знаємо лише достеменно, що тоді більшовики доставили з Одеси до Севастополя на плавучу тюрму, організовану на броненосці берегової оборони «Адмірал Грейг», 161 полоненого оборонця, яких затим розстріляли. Найбільш вірогідно, що серед них були і моряки «Завидного».

Та більшовицькі репресії не вбили український дух в екіпажі. У політично тривожний час, 29 квітня 1918 року, «Завидний» знову підняв український прапор і відмовився переходити до Новоросійська.

3 травня 1918 року німецьке командування, увійшовши до Севастополя, поряд з іншими кораблями оголосило «Завидний» своїм військовим трофеєм, а його екіпаж – демобілізованим. Далі німці включили корабель до складу свого флоту під номером R-13, укомплектували своїм екіпажем і до листопада 1918 року використовували у власних інтересах.

11 листопада 1918 року німецьке командування повернуло есмінець «Завидний» флоту Української Держави, і його планувалося перейменувати на «Полковник Шрамченко». Однак плани перекреслила Антанта, десант флоту якої у кінці грудня 1918 року захопив весь флот, в тому числі й есмінець «Завидний», і оголосив його власністю Антанти, її військовим трофеєм.

24 квітня 1919 року під час відступу білогвардійських і союзних сил з Севастополя есмінець «Завидний» разом з багатьма кораблями Чорноморського флоту за наказом французького віце-адмірала Амета був підірваний англійцями у Севастопольській бухті. Через п'ять днів Севастополь і рештки флоту захопили вже війська Червоної армії Українського фронту, але 24 червня 1919 року вони були вибиті з Криму білогвардійськими військами.

Після другого і остаточного заняття Севастополя частинами РСЧА 14 листопада 1920 року більшовики з відомих причин есмінець «Завидний» перейменували і він отримав нове ім'я – «Марті». Це значило, що попередня історія і бойова діяльність міноносця піддавалися забуттю, вважалось, що навічно. Однак на флоті після англійсько-білогвардійського погрому гостро не хватало бойових кораблів. Та щоби включити «Марті» до складу дієвого флоту, йому необхідний був серйозний ремонт, і його збиралися робити, навіть поставили на капітальний ремонт. Та не забули кораблю його, як кажуть, біографічні дані – замість ремонту в травні 1922 року «Марті» був законсервований і більше питання його ремонту не піднімалося. В 1923 році «Марті», нова назва якого серед моряків у Севастополі не приживалася і есмінець вперто називали «Завидним», вирішили не ремонтувати і прибрати з флоту назавжди – здали в «Комгосфонд» для реалізації на металобрухт. 21 листопада 1925 року «Марті»-«Завидний» був остаточно виведений зі складу Чорноморського флоту, розібраний на метал, а ім'я його забуте і викинуте з історії Чорноморського флоту.

Сьогодні, повертаючись до справжньої історії флоту, ми відкриваємо яскраву бойову історію ескадреного міноносця «Завидний», який волею долі став прапроносецем українського флоту, а заява його екіпажу від 12 жовтня 1917 року стала гімном відродження українського флоту в Чорному морі і духовним заповітом наступним поколінням українських моряків.

Ніщо в історії не проходить безслідно. В липні 1992 року подвиг есмінця «Завидний» повторив екіпаж сторожового корабля Чорноморського флоту СКР-112, на той час взагалі не відаючи про існування «Завидного» та про реальні історичні події минулого на флоті. Але історія повторилася. Піднявши український державний прапор на озері Донузлав та попри протидію і переслідування ескадри кораблів і авіації командувача ЧФ, під фактичним артилерійським артвогнем СКР-112, як колись ЕМ «Завидний», здійснив свій переможний перехід до Одеси.

За двадцять років Україна створила Військово-Морські Сили. Та як це не прикро, але мусимо відзначити, що і в сучасних ВМС України мало що знають про корабель-герой «Завидний», не є у сьогоднішнього керівництва оборонного відомства в особливій пошані і СКР-112, якого чиновники від оборони давно пустили на метал.

Врешті, якщо ми дійсно бажаємо надійно захистити незалежність нашої держави, то духовний потенціал і приклад «Завидного» має надихати сучасних українських моряків на надійне забезпечення безпеки свого народу, а сучасний корабель з цим іменем на борту мав би бути серед флагманів Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Це було б не тільки відданням данини пам'яті нашим попередникам, а й свідчило б про неперервність наших національних військово-морських традицій. Бо своїх національних героїв шанують у всьому світі, не шанують лишень в Україні.